

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-9>

Коляденко С. М.

*кандидатка педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир*

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ В УМОВАХ ЗВО

Підрозділ монографії присвячується розгляду питань соціального підтримки здобувачів вищої освіти в умовах ЗВО. З цією метою розглянуті питання видів соціальних технологій, соціологічний портрет сучасної студентської молоді. Крім того, проаналізовані соціально-історичні зміни, що сталися з даною суспільною групою, а також окреслений досвід соціальної підтримки студентської молоді, що впроваджується через діяльність Студентської соціальної служби для молоді на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Вступ

Для розвитку сучасного українського суспільства характерний перехід від «державоцентричної» моделі до «людиноцентричної», що спонукає до переоцінки ролі особистості, еліт у розвитку суспільства, розширення особистісного простору свободи вибору себе та власного життя. Тому особливого значення набуває становлення та самореалізація саме молодшої людини, сенситивний період якої для розвитку цього стану співпадає з студентськими роками. Дестабілізація суспільства загалом, реформування системи освіти, криза звичних норм та цінностей, відсутність нормативних моделей успішної поведінки, відсутність досвіду життя батьків у нових умовах, нездатність діяти в період «ідеологічного» хаосу та пандемії може формувати у студента сприйняття себе як «жертви», соціального невдахи тощо. Це вимагає створення відповідного соціально-педагогічного середовища ЗВО, в якому студенти перебували б під впливом сильної мотивації саморозвитку, самовизначення, самореалізації. На перший план виходять завдання, пов'язані з гуманізацією свідомості та навчально-виховного процесу у ЗВО.

Отже, необхідне чітке розуміння процесу соціальної підтримки студентства в умовах ВНЗ, розкриття механізмів, форм та методів даного процесу, виявлення рушійних сил, що визначають його спрямованість та якісний зміст.

Практика соціальної роботи включає в себе декілька систем. Особлива увага приділяється системі взаємовідносин соціального працівника з клієнтами, розкриваються типи відносин, виділяються фактори, що впливають на організацію діяльності соціальних служб та соціальних працівників. Можна відмітити системний характер як в цілому соціальної роботи, так і її окремих видів, напрямків, форм та методів. Соціальна робота – це цілісна система, що має свою структуру.

Отже, враховуючи системний підхід, соціальна робота з молоддю може розглядатися як компонент системи соціальної роботи. Соціальна робота з молоддю взагалі, а особливо зі студентською молоддю – це новий напрямок соціальної роботи.

1. Специфіка соціальних технологій

Соціальні технології – технології, що спрямовані на досягнення цілей соціального розвитку, вирішення тих чи інших соціальних проблем та управління соціальними процесами. Потреба в технологізації соціальної діяльності зумовлена: ускладненнями соціальних процесів і загостреннями соціальних проблем; прогресивним розвитком суспільних і гуманітарних наук, що створює можливість використання їх здобутків у практиці соціальної роботи.

Соціальні технології відповідають всім вимогам, що висуваються до технологій взагалі, але мають особливі об'єкти впливу – особистість, соціальні групи, суспільство. Саме такі об'єкти накладають на побудову соціальних технологій певний відбиток та надають їм специфічних рис:

- мультидисциплінарність – соціальні технології використовують, крім власних, ще й запозиченні з різних наук теорії, концепції, форми та методи;
- ієрархічність – соціальні технології використовують у ролі окремих методів та форм технології нижчого порядку;
- різноспрямованість – соціальні технології намагаються впливати на різні об'єкти, що посилює результативність змін;
- гнучкість – висока варіативність форм, методів, процедур і критеріїв оцінювання соціальних технологій;
- стандартизація – постійний пошук стандартів та оцінки ефективності соціальних технологій.

Залежно від типу соціальних процесів і відносин, на оптимізацію яких спрямовується соціальні технології, серед них виділяють:

- демографічні – технології, націлені на вивчення і управління процесами відтворення населення;
- економічні – технології, що спрямованні на управління процесами в економіці;
- політичні – технології, що досліджують політичну організацію суспільства та політичні проблеми;
- інформаційні – технології, що спрямованні на управління процесами масової комунікації у суспільстві;
- адміністративно-управлінські – технології безпосереднього впливу на об'єкти управління.

Крім того, деякі вчені виділяють окремо педагогічні, психологічні, соціально-медичні, духовно-культурні та інші технології забезпечення соціального функціонування суспільства. Для нас, провідне місце серед цих технологій займає технологія соціальної роботи як спосіб вирішення проблем суспільства і окремої особистості. *Структура технології соціальної роботи включає в себе:* соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціальну підтримку. Деякі вчені вважають, що зазначенні структурні елементи технології соціальної роботи, доповненні допоміжними процедурами, а саме: соціальною діагностикою та соціальним менеджментом вважаються основними напрямками соціальної роботи і технологіями, що мають власну структуру. Їх основними процедурами виступають види соціального втручання:

- Соціальне піклування (опіка)- допомога в задоволенні потреб особам, які за певних обставин неспроможні це зробити самостійно.
- Соціальне обслуговування – надання комплексу соціальних послуг соціально-вразливим і незахищеним верствам населення.
- Соціальний патронаж – допомога в організації життєдіяльності недієздатним особам.
- Соціальне представництво – захист прав і інтересів соціально вразливих і де адаптованих осіб в установах і організаціях.
- Соціальне консультування – допомога окремій особі (соціальній групі) в пошуку шляхів подолання проблем через індивідуальні або групові консультації.
- Соціальне інформування – надання інформації щодо проблем і шляхів їх подолання.
- Соціальне навчання і виховання – надання педагогічної допомоги особам, які мають особливі потреби.

– Соціальна корекція і терапія – надання допомоги в розвитку особистості і подолання якостей, що заважають повноцінній життєдіяльності.

Технології напрямів соціальної роботи і видів соціальної допомоги є *базовими, загальними* технологіями соціальної роботи. На їх основі розробляються *спеціальні* технології вирішення окремих проблем для окремих категорій клієнтів та *універсальні* технології – використовуються в різних напрямках соціальної роботи, на різних її етапах, по відношенню до різних груп клієнтів. Один з багаточисленних груп населення, що активно користується соціальними технологіями – це молодь.

2. Соціальний портрет української молоді

Молодь – це суспільно диференційована, соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні властивості, що характеризують її соціальне дозрівання, як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей. Молодь тому і є специфічною спільнотою, що її суттєві характеристики і риси, на відміну від представників старших поколінь і вікових груп, знаходяться в стані формування і становлення. Сутністю молоді та проявом її головної соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин та інноваційної діяльності. Існує думка, що молодь – найбільш енергійна та продуктивна частина суспільства, його стратегічний ресурс. Разом із старшим поколінням вона несе відповідальність за розвиток та майбутнє держави, за історичну та культурну спадщину свого народу. Проте, ця, з першого погляду, істина потребує деякої корекції.

По-перше, наша молодіжна спільнота нечисленна: це плоди демографічної ями 90-х років, яка, в свою чергу, наслідувала демографічне провалля Другої світової війни. Вона поступово зникає але вона існує і сьогодні «живиться» втратами в результаті воєнних дій на Сході України.

По-друге, уявлення про зміну поколінь застаріває. У традиційному суспільстві з низькою тривалістю життя зміна поколінь іде дуже швидко – дець за п'ятнадцять років. У нас тривалість життя збільшується, а отже збільшується і тривалість активного життя і років дитинства. Зміна поколінь сильно уповільнилася. Якщо дивитися з прикладної точки зору, то треба працювати з тим, кому сьогодні сорок років. Це багаточисленне покоління «радянських

бебі-бумеров», вони ще довго будуть на соціальній сцені і проявляти себе соціально-, економічно- і політично-активними ще років тридцять. Отже, з цієї точки зору, варто розібрати з самим поняттям «молодь» із їхніми особливостями, які треба враховувати під час соціальної роботи. Коли сьогодні говориш «молодь», кожний розуміє щось своє. Треба пам'ятати, що покоління міленіалів – це покоління людей, які досягли соціальної зрілості на зламі тисячоліть, тобто це ті, хто народився у кінці 70-х – на початку 80-х років. Зовнішнє середовище навколо них змінювалося неймовірно швидко, тому міленіали не схожі на своїх батьків. Престижна робота та кар'єрний ріст не для них. Вони не готові працювати на одну компанію багато років, надають перевагу гнучкому графіку і негайній винагороді за виконану роботу.

Як правило, це енергійні люди, які легко пристосовуються, вміють виконувати роботу у величезних обсягах, постійно прагнуть до нових знань і розвитку. Вони розуміють, що час рухається швидко, тому не хочуть бути вузьким фахівцем, а розвиваються в різних сферах одночасно.

Сьогоднішні двадцятирічні – це покоління Z. Це діти, які не просто виросли з інтернетом, а народилися з аккаунтом в Instagram і вже не уявляють собі життя без цифрових технологій. Вони не звикли до фізичної праці і не звикли розбиратися, як це влаштовано. Зациклені на самовираженні та саморозвитку.

Люди покоління Z мають вбудований імунітет до реклами, тому що звикли до неї з дитинства. Вони не поклоняються брендам. Для них важливо, щоб товар був екологічним і, головне, корисним, який буде розвивати їх як особистість. Ці покоління відрізняються один від одного, але слід розуміти, що, коли ми вживає термін «батьки», то ми маємо уявляти не сивочолих старців, а молодих людей у діапазоні від 40 до 55 років.

Отже, у нас сьогодні на соціальній сцені три демографічних страти: на вершині управлінської піраміди люди 60+, які поступово звільняють місце своїм дітям 40+ і є покоління нове, що народилося у 90 –ті та пізніше. Десь у середині двохтисячних років, згідно демографічної статистики, завершиться провалля, що ліквідувалося високою народжуваністю з 2004 по 2014 роки. Для побудови соціально-справедливого майбутнього сьогодні треба працювати з сорокарічними, а через десять років чекати нових двадцятирічних.

Перед суспільством і державою завжди стоятимуть завдання оптимального залучення молоді до суспільного життя, організації

ефективної передачі їй досвіду старших поколінь, створення сприятливих умов для самореалізації. Роль молоді у суспільстві визначається характерними рисами цієї соціальної категорії: з однієї сторони – потенційна суспільна енергія; здатність відчувати та гостро приймати усі негаразди суспільства на кожному етапі його розвитку; потреба у змінах та впевненість у своїх можливостях щодо їх проведення; з іншої – максималізм та небажання іти на компроміси, відсутність життєвого досвіду; переоцінка власних можливостей; великий діапазон соціальної мобільності тощо [10, с. 29–30]. Впродовж останнього десятиліття молоде покоління України залишилося без надійних соціальних орієнтирів. Порушення традиційних форм соціалізації, відсутність чітких ціннісних орієнтацій збільшило особисту відповідальність молодих людей за власну долю, і разом з тим виявило неготовність молоді включатися до нових суспільних процесів. Вибір життєвого шляху став визначатися не здібностями та переконаннями молодої людини, а випадковими інтересами та конкретними обставинами. Формування життєздатного молодого покоління є складовою стратегії розвитку України. У цьому розумінні молодь – об'єкт національно-державних інтересів, один із головних факторів розвитку держави і суспільства. Молодь характеризується як специфічна соціально-демографічна група, яка є неоднорідною, має внутрішню диференціацію, визначається специфічними можливостями діяльності, способу життя, динамічності та високим потенціалом [11, с. 14–15].

Сучасна молодь вступає у самостійне життя в складний і динамічний період, який характеризується формуванням нових суспільств на постсоціалістичному просторі, високими темпами розвитку системи масових комунікацій, технологічною революцією, глобалізацією економіки і культури, екологічними проблемами тощо.

Молодіжні проблеми в Україні мають свою специфіку, яка зумовлена швидкими та іноді не прогнозованими змінами, національною та культурною неоднорідністю українського суспільства, політичним плюралізмом тощо. Саме молодь знаходиться у найбільш скрутному стані, оскільки вона перебуває наодинці з проблемами визначення свого призначення і місця в житті. Особливість становища молодих людей полягає в тому, що, з однієї сторони, вони входять у той соціальний простір, який було створено попередніми поколіннями; з іншої, – вони мають бажання кардинально цей простір змінити. Тому факт участі молодого

покоління у всіх сферах суспільного життя набуває особливого значення [10].

Визначальний вплив на формування нового покоління має життєве середовище, яке по-різному визначає роль в цьому процесі молоді в цілому та кожної молодої людини зокрема.

Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до молоді належать громадяни віком від 14 до 35 років.

Держава визначає загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політико-правових умов соціального становлення та розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства та держави, основні напрями реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо соціального становлення та розвитку молоді [4].

Серед закордонних досліджень проблем молодого покоління як специфічної соціальної групи, особливостей її життєдіяльності велику увагу привертають праці відомих соціологів: Л. Розенмайер (Австрія), І. Велев, П. Мітев, М. Семов (Болгарія), В. Фрідріх, К. Штарке, Х. Шельський, Д. Майерс (Німеччина), З. Бекелі (Угорщина), Є. Гідденс, Дж. Ріордан, В. Крістофер (Великобританія), Р. Добсон, Н. Смелзер (США), В. Адамські, Р. Діонізяк (Польща), В. Дубський (Чехія), Л. Махачек (Словаччина), Й. Симхадрі (Індія), С. Іконнікова, І. Ільїнський, В. Лисовський, І. Кон, В. Мордкович, Н. Слепцов, В. Чупров (Росія) та ін.

Ми спираємося на ювенологічний підхід. Загальна парадигма ювенології містить наступні положення:

1. Молоде покоління – основний соціальний ресурс розвитку суспільства, визначальний фактор соціально-економічного розвитку.

2. Успішне вирішення соціально-економічних питань залежить від якісного потенціалу сьогоденної молоді: демографічна та медико-біологічна життєздатність, освітній, професійний та культурний рівень, працездатність, громадянська зрілість.

3. Основною метою суспільства і держави є виховання, освіта, соціалізація молоді як суб'єкта інтенсивного суспільного розвитку.

4. Інноваційні характеристики молодого покоління найбільш успішно реалізується через соціальну політику держави.

3. Студентська молодь – як частина української молоді

Студентська молодь – це суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні тощо властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей [5].

Термін «студент» має латинське походження і в перекладі українською мовою означає людину, що старанно працює, вчиться, тобто оволодіває знаннями. Завдяки спільному виду діяльності – учінню, спільному характеру праці студенти утворюють певну соціально-професійну групу, провідною функцією якої є набуття відповідних знань та умінь в галузі обраної професії, навичок самостійної творчої діяльності.

Проблема студентської молоді розглядається у наступних напрямках: соціально-психологічні аспекти виховання та освіти різних категорій молоді (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Н. Бондарева, А. Вербицька, Л. Грабовська, М. Дьяченко, Л. Кандилович, А. Капська, Л. Коваль, В. Лісовський, В. Сапогов та ін.); форми соціальної активності молоді, проблеми соціального статусу різних її груп (Л. Анциферова, Є. Зеєр, Є. Климов, Т. Кудрявцев, А. Маркова, Н. Подимов та ін.); визначення інтересів, мотивів, індивідуально-особистісних особливостей студентів в процесі їх професійного становлення (А. Асмолов, Б. Ломов, В. Мерлін, Б. Теплов, А. Чернишов та ін.); психолого-педагогічні питання навчально-виховної роботи та їх врахування у професійній підготовці студентів (І. Герих, М. Гарифулін, Д. Лазарєв, В. Приписнов, Н. Пейсахов, В. Семенов, **В. Ткачук**).

Скориставшись спецпроектom «Студвею» – «Сто років» [16] спробуємо проаналізувати соціально-історичні зміни, що відбувалися з даною суспільною спільнотою.

1917 рік. Керівництво київських вишів нарікало на те, що не може налагодити навчальний процес, бо студенти постійно займають аудиторії, щоб проводити збори своїх організацій. Серед молоді популярні радикальні проекти самостійної України.

Одна з декларацій Центральної Ради ставить за вимогу **українізацію вищої школи**. Для того, щоб українізувати освіту в Києві, створюють **Український народний університет (УНУ)**, ректором якого стає професор-математик із КПІ – Іван Михайлович Ганицький. Навчання спочатку проводять вечорами в приміщеннях Університету св. Володимира, а в 1919 році виші об'єднують у

Київський державний університет за рішенням гетьмана Скоропадського. За менш ніж півроку управління Українською Державою Скоропадський також заснує Кам'янець-Подільський університет і відкриває Академію наук. У березні 1917 року відбувається віче київських студентів, на якому створюють Головну українську студентську раду. Багато студентів після завершення Української революції подаються в еміграцію і закінчують там навчання. У червні-липні 1922 року в Празі проходить III Всеукраїнський студентський конгрес, на якому створюють Центральний союз українського студентства.

1919–1920 рр. У 1920 році Наркомосвіти УСРР вирішує розформувати університети. Замість них починають функціонувати **інститути народної освіти**. Фактично їх створюють на базі університетських факультетів або поєднуючи декілька з них. Роботу університетів в Українській СРР поновили тільки 1933 року.

Реформи вищої освіти змінюють і критерії вступу до вишу. Тепер сама наявність знань відходить на другий план. Головне – **класове походження та політична благонадійність**. Про це профспілкові, партійні чи комсомольські організації видають «командировки» (довідки). Оскільки вони слугують перепусткою до університету, студенти намагаються отримати довідку за всяку ціну, навіть якщо шлях до цього лежить через відмову від батьків. Останню, як правило, друкували в газетах. Анкета про соціальне походження абітурієнта, яку заповнювали при вступі, містила різноманітні запитання про роботу батьків, їхній зв'язок з білогвардійцями тощо. Найбільш виграшні професії батьків – пастухи, батраки тощо. В іншому випадку краще було писати, що зв'язків з батьками не мають. Це явище проявилось у пісеному фольклорі: «Дайте мне за рубль за двадцать – Папу от станка, папу от станка...». У багатьох вишах були «норми» набору робітників, тому вони вступали навіть тоді, коли не здавали кілька предметів. Довідки купувались і продавались, тому вступали загалом не тільки пролетарі. Щоб виявити людей з фіктивними довідками, проводили **«хвилинки самовикриття»**: студентам пропонували добровільно зізнатись про своє соціальне походження, якщо вони його приховали. За це їх обіцяли не виганяти з вишу (здебільшого – виганяти).

1921 рік. В Українській СРР з'являється новий формат навчання: **робітничі факультети** (сленгове «рабфак» – від рос. «рабочий факультет»). Там навчаються пролетарі, робітники та селяни, готуючись до вступу в університет. Головний критерій

відбору – загальна політпідготовка в межах програми з політграмотності. Другорядні критерії – знання 4 арифметичних дій та вміння викладати свої думки на папері й усно. Робітфаківці мають перевагу при вступі до вишу перед іншими абітурієнтами і часто вступають без іспитів. Вони отримують стипендії та беруть повноцінну участь у житті вишу разом з іншими студентами. Вони теж мають проблеми із житлом та харчуванням, але все ж таки держава звертає на них більше уваги. У січні 1922 року слухачів робітфаків вирішують забезпечувати харчовими пайками нарівні з Червоною армією. У лютому 1922 року виходить постанова «Про матеріальне становище робітничих факультетів». Традиційним одягом жінки-робітфаківки вважається **шкірянка й хустка**, однак це ідеалізований образ, який через брак коштів собі дозволити могли далеко не всі. Інші пригадують, що робітфаківці одягались у «довгу швейотову синю толстовку» з вузьким ремінцем, якими їх теж забезпечувала держава.

Процес перевірки успішності у вишах зветься «перереєстрацією», але в народі побутує назва «чищення». Допомагають з ним студенти-комуністи, які входять до всіх керівних органів вишу. Норма відрахування: 20–30%. Відраховують через ідеологічні розбіжності або виявлене непролетарське походження, а не через відставання в навчанні. Активні студенти-комуністи повідомляють комісіям з «перереєстрації», хто з їхніх однолітків може бути представником буржуазних класів, а тому не має отримати диплом. Коли доказів не вистачає, застосовують тиск: не пускають у лабораторії, не дають ліжка в гуртожитку, відмовляють видавати обід у їдальні. Студенти часто не витримують і йдуть з університету. Навчальну програму також ідеологічно відкориговано, наприклад, ось теми семінарів студентів-філологів: «Ленін і Плеханов як методологи літератури», «Марксистсько-ленінська теорія відображення та її застосування до літературознавства», «Вчення Маркса – Енгельса – Леніна про освіту та виховання» тощо.

Ще студенти мусять займатися громадською роботою, відвідувати різні гуртки й лекції. Це обов'язково, тому часто бракує часу на саме підготування до занять. Успішність падає.

Стипендія була різна в різних містах та університетах. Середній обсяг – 21–24 карбованці, у маленьких містах – 7–8 карбованців. Для порівняння: м'ясо коштувало 40 копійок за кілограм, кілограм сиру – 30 копійок, кілограм хліба в середньому 15 копійок. У 1927 році середня зарплата – 63 карбованці.

Гуртожитків бракувало, і ця проблема буде актуальна майже до середини 50-х років. Вища освіта стала доступнішою, але населення в рази біднішим. Батьки не могли утримувати дітей, знімати їм «куток» у місті й забезпечувати харчуванням. Як наслідок, через низьку якість життя найпопулярнішими хворобами серед студентства були виснаження та цинга. Приїжджі студенти шукали будь-які способи підробітку, жили аби де та їли один-два рази на день неякісну їжу.

На початку 20-х років лише **25% студентів забезпечено гуртожитками**, а в 1926–1927 роках – 24% (кількість студентів більшає). Загальна тенденція одна: приміщень мало, вони перенаселені, умови жакливі. У кімнатах мешкає по 35–40 осіб, бракує ліжок, матраців, немає опалення, води, каналізації і навіть перил на сходах, унаслідок чого трапляються нещасні випадки. Так, студенти спали по декілька осіб на одному ліжку чи безпосередньо на підлозі, вкривались своїм одягом. Часто залишалися ночувати в аудиторіях, де вдень проводились заняття, жили в бараках для сезонних робітників, казармах, колишніх цехах, садах, вокзалах, актових залах, будинках культури. Офіційні звіти того часу говорять, що 46,6% студентів знімали ліжко-місце в приміських селах або околицях міста. Орендувати сирі підвальні приміщення, де жили натовпом, вдавалося лише щасливчикам. Щоб забезпечити студентів гуртожитками, використовували навіть церкви. Церковними гуртожитками були київський Михайлівський собор та Лаврський музей. Перший сучасники порівнювали з «Галицькою товкучкою» – одним із місцевих базарів. Акустика забезпечувала постійний шум, сотні ліжок стояли на місці хору й на керамічних плитах залу. Кому пощастило, той міг спати в монастирських келіях: там теж було тісно, але тихо. Усередині собору церковний інтер'єр адаптували до нових мешканців: замість ікон та іконостасу намалювали ультрамарином величезних червоноармійців у будьонівках. Зразки старовинного дерев'яного різьблення виламували зі стін та стелі, щоб використовувати як паливо для буржуйок, які стояли там само. У Харкові на студентський гуртожиток обернули церкву на вулиці Артема. Тепер вона мала такий вигляд: розділений фанерою на дві частини великий колонний зал – М і Ж.

Одяг був одним із маркерів пролетарської ідентичності: він мав бути максимально аскетичний, функціональний, бажано – брудний та унісекс. Зовнішній вигляд студентів дослідники описують так: «Кожушки всіх кольорів, свитки, чемерки, смушкові високі й

притоптані шапки, будьонівки з гострим однорогом, низенькі кубанські шапки, солдатські шинелі, галіфе...» За парфуми чи яскравий картатий одяг можна було дістати догану, а за капелюх (замість пролетарської хустки) – вилетіти з університету.

Популярні лозунги: «Геть невинність», «Геть сором», розбещують молодь. 75% студентів втрачають невинність до 20 років. Поряд із цим **сексуальна освіта відсутня, багато студентів хворіє**. Дослідники вказують, що більше 20% студенток роблять аборти, а серед захворювань поширені гонорея та сифіліс. Один зі складників пролетарського образу, який намагались створити при вступі до вишу, – бідний лексичний запас та вміння лаятися. Популярний студентський жаргон того часу: шамовка, топати, чавкати, лахудра і, звісно, лайливі слова.

1927–1937 рр. Триває очищення вищої школи від буржуазних елементів. Ближче до початку Великого терору, уже в 30-х роках в університетах з'являються сексоти («секретные сотрудники») – особи, які співпрацюють з органами безпеки та доповідають про розмови студентів, контрреволюційні заяви тощо. Такі агенти є в кожній групі.

Голодомор 1932–1933 років робить студентів, які залежать від харчової допомоги батьків, хронічно голодними. У 1933 році Рада народних комісарів придумує, як вирішити проблему з працевлаштуванням випускників та задовольнити потреби планової економіки – примусовий розподіл за призначенням. Система розподілу змінювалася в наступні роки, але принцип залишався однаковим: випускник має відпрацювати від трьох до п'яти років на тому підприємстві, на яке його відправить держава. Залишитись у своєму місті або влаштуватись на інше місце роботи можна лише за хабар або через зв'язки. Відмова від роботи за розподілом могла тягнути кримінальну відповідальність. Однак були і свої переваги: молодого спеціаліста, що приїхав працювати за розподілом, не могли звільнити без спеціального дозволу міністерства, йому давали місце в гуртожитку та якусь суму «підйомних» грошей на переїзд. Шанси залишитись у місті або отримати роботу по своїй волі подекуди отримували випускники з червоними дипломами.

У рабфаківців у цей час зростає обсяг стипендії: з 598 карбованців у 1927 році до 875 карбованців у 1932 році. Однак зростає і вартість всього: наприклад, вартість обідів у студентських їдальнях зросла із 45 копійок до 75-ти. Калорійність обідів у таких закладах складає 1,5 тис. ккал. За даними соціопитування, окрім обідів на день,

6% студентів споживає ще чай, 70% – чай з хлібом, і 30% можуть дозволити собі чай із закускою.

Адміністрація гуртожитків намагається якось систематизувати побут. Наприкінці 20-х років стають модними конкурси на найкращі та найгірші кімнати в гуртожитках. Комісії, які їх проводять, звітують, що скрізь гамірно, звучить лайка, брудно, на столах – хлібні недоїдки, крихти, пляшки від кефіру, в умивальниках валяються об'їдки. В одному приміщенні перуть і сушать білизну, в кімнатах плюють, палять, чистять взуття, витрушують одяг, розкидають брудний одяг, постійно чути співи й шум. Кажуть, що студенти не реагують навіть на комісію: сидять, грають у карти, хтось у кутку розповідає анекдоти.

У 1933 році проходить перевірка будівництва гуртожитків у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Одеській областях та в Харкові. Висновки незадовільні: значне відхилення від запланованої норми, а студентів не встигають забезпечити житлом. У вересні 1938 року Рада народних комісарів СРСР установлює фіксовану плату за користування гуртожитком в обсязі 7% від місячної стипендії. До цього ціна за гуртожитки варіювалась залежно від міста, і до суми по-різному додавали оплату за білизну, прописку тощо. Весь необхідний комплект одягу мають близько 40% студентів. Чоловіки – костюм, тужурка, френч, штани. Жінки – плаття, блузка і спідниця. Багато студентів не мають ніякого пальта: ні зимового, ні весняного. Ті, що мають, – у поганому стані. Близько **70% студентів потребують спідньої білизни**, так $\frac{1}{3}$ частина студентів мала лише 1 пару білизни, а більшість не мала понад дві пари. 60% студентів потребувало взуття: $\frac{2}{3}$ мали лише одну пару в поганому стані. Студенти страждають через інфекційні хвороби, основною причиною яких є поганий санітарно-гігієнічний стан, виснаження та недоїдання.

1937–1947 рр. **Великий терор** 1937–1938 років позначається і на вищій школі. Професуру та студентство заарештовують за контрреволюційні злочини, у вишах знаходять «міфічні» антирадянські організації, за які дають найвищу кару – розстріл, далі викривають фальшиві організації.

Друга світова війна перериває звичне студентське життя. Частина студентів іде до Червоної армії, виші евакуюють до «тилу», вглиб Радянського Союзу. Те, що залишається на окупованих згодом територіях, зазнає великих втрат. Бібліотеки, галереї та лабораторії розграбовують, корпуси й гуртожитки використовують для

господарських потреб. Рейхскомісаріат «Україна» на своїй території обмежує діяльність вищих навчальних закладів, відправляючи молодь та викладачів на примусові роботи до Німеччини. На базі університетів, як-от Київський державний (сучасний КНУ), окупаційна влада створює власні виші.

Частина студентів на Західній Україні під час Другої світової війни йде воювати до Української повстанської армії, яка боротиметься на два фронти – проти радянського і нацистського режимів. Велика кількість молоді опиниться в Організації українських націоналістів. Через це багато студентів уже не зможуть повернутись до навчання, бо новий радянський лад, який прийде на західні землі разом із «визволенням», оголосить їх бандитами. Однак передвоєнне та повоєнне десятиліття стає активною фазою співпраці ОУН та УПА з місцевим студентством. Молодь розповсюджуватиме ідеологічну літературу, інформаційні листівки, допомагатиме зі зв'язками та конспіративними квартирами, вербуватиме інших студентів до боротьби. Для них війна не припиняється у 1945. Спецслужби ще кілька десятків років потому регулярно звітуватимуть про викриття студентських націоналістичних осередків в університетах або про підозри в існуванні таких.

Після війни бракує всього. Студенти другої половини 1940-х пригадують, що немали навіть зошитів. Для конспектів використовують художні та політичні книжки, пишуть буквально поміж рядків. Тим часом у вишах тривають чистки. Спецслужби слідкують за потенційними контрреволюційними елементами і перевіряють листування студентів. До навчання повертаються демобілізовані солдати – потенційно небезпечні, оскільки були на Заході й бачили, як живуть у капіталістичних країнах. Вони здебільшого деморалізовані та розчаровані радянським ладом. Спецслужби стежать за ними особливо ретельно, окремо доповідають про їхні скарги на побутові умови та організацію навчання.

Багато гуртожитків зруйновано. У вересні 1946 року 74% приїжджої молоді в Києві потребує поселення. З них до кінця першого семестру забезпечили житлом лише 48,3%. Деякі студенти харчуються з того, що їм передають батьки, але голод 1946–1947 років та колективізація на «визволених» територіях обмежує й такі можливості допомоги.

Одяг воєнного десятиліття пристосовано до умов: жіночі моделі функціональні, без великих спідниць. Фасони схожі на воєнну форму.

Чоловіки-фронтовики доношують свій армійський одяг. Після війни починається випуск журналів «Радянська жінка» та «Журнал мод».

1947–1957 рр. Комуністичні спецслужби далі пильнують за університетами і шукають студентські «терористичні організації». Активна фаза масових репресій проти студентів та викладачів триває до смерті Сталіна. У 1953 році спецслужби звітують про студентські самогубства в Одесі. Студентка Одеського медичного інституту Лідія Горячковська кидається в море через незадовільну оцінку на іспиті з патологічної фізіології. Офіційна версія слідства: студентка боялася втратити стипендію, а викладач, на її думку, не дозволив би їй перескласти предмет. Розслідування виявляє, що подібне в Одеському медінституті траплялося й раніше. Студенти жаліються на суворі вимоги викладачів та питання «не за білетом».

Стипендію студентам нараховують по-різному. По-перше, у всіх вишах її призначає **власна стипендіальна комісія**, що враховує успішність студента, його матеріальне становище та активність у громадському житті. По-друге, обсяг стипендії залежить від курсу (більшає на старших), а також від напрямку навчання – гуманітарного чи природничого. Студенти-гуманітарії отримують від 220 до 290 рублів, технічні спеціальності – від 290 до 395, хімічно-гірничі – від 395 до 480. Відмінникам можуть доплачувати ще 25% за успішність. Наприклад, ціни в 1948 р.: житній хліб – 3 рублі, пшеничний – 4 рублі 40 копійок; десяток яєць – від 12 до 16 рублів; гречка – 12 рублів; цукор – 15 рублів; масло – 64 рублі; горілка «Московська» – 60 рублів. Ціни в 1951 р.: чорний хліб – 1 рубль 30 копійок, білий – 2 рублі 20 копійок; тістечка – 2 рублі 20 копійок; пляшка горілки – 27 рублів 50 копійок; голландський сир – 32 рублі за кг.

На початку 50-х з'являється практика, коли держава починає винаймати «кутки» для приїжджих студентів за власний кошт. Деякі університети просто виділяють студентові кошти на житло – близько 300 рублів. В умовах повоєнної інфляції цього мало. Щоб зекономити, студенти часто винаймають одне ліжко на двох, а кошти, які держава виділила для наймання окремого спального місця, витрачають на їжу.

Хороший одяг придбати складно. Студенти купують речі в комісійних магазинах, у кращих випадках – шиють або перешивають. У жіночу моду входять приталені сукні з квіточками та маскулінні піджаки з підкладними плечиками. У другій половині 50-х років у сільських клубах та будинках культури стають популярні покази

мод: так зветься демонстрація одягу, який носитимуть потім робітниці-колгоспниці.

1957–1967 рр. Період відлиги студентство відзначає яскравими кольорами, новою музикою, стилями, фестивалями молоді в Москві й Відні та конгресом демократичної молоді в Києві.

«Стиляги» як молодіжна субкультура виникають у відповідь на тенденцію до однаковості. Сучасники згадують: коли за радянських часів з'являвся новий фасон одягу, то його прагнули купити та одягнути всі. Така загальна схожість робила зміну модних тенденцій дуже помітною. «Стиляги» стали протестом проти цього.

На початку 60-х років набувають популярності студентські будівельні загони – різновид трудового семестру. Студенти на декілька місяців вирушають на будівельні роботи, наприклад, до Казахстану, щоб будувати житло тим, хто поїхав освоювати цілину. Є також інший формат трудового семестру – збір урожаю. З початку семестру і до перших снігів студентів відвозять збирати виноград, кукурудзу тощо. Сучасники пригадують, що селили їх у великих бараках без комфортних умов. Грошей, як правило, за таку роботу не платили. Винагородою могла бути груповая екскурсійна поїздка або безкоштовні випускні альбоми. «Відкосити» від такої суспільно-корсної праці можливо – придбати медичну довідку, що за станом здоров'я сільськогосподарські роботи протипоказані, але цим користувались не часто.

1967–1977 рр. Студенти мають два способи, щоб угамовувати суперечності між офіційною реальністю й справжньою: **алкоголь і секс**. У дефіцитній державі дефіцит і на засоби контрацепції, яку студенти звуть «проблемою презерватива». Студенти багато п'ють: до лекцій, після й на перервах. У гуртожитках завжди є самогон чи вино, які приїжджі студенти привозять із дому.

Наприкінці 60-х спецслужби починають доповідати про маргінальні молодіжні групи, які з'являються серед студентства. Вони мають ідеологію: проповідують індивідуальну свободу, відмову від служби в армії та вживають різні хімічні речовини й наркотики. Як і у випадку стиляг, члени цих груп – діти «нормальних», з погляду радянської ієрархії, батьків (викладачів, лікарів, головних інженерів, механіків, директорів, професорів, доцентів). Радянські хіпі відрізняються від західних: останні виступають проти порядків буржуазного суспільства, а радянські – за перегляд норм соціалістичного суспільства. Найбільший осередок українських хіпі перебуває у Львові. «Діти квітів» обмінюються

платівками, одягом, розповсюджують літературу і дратують радянських людей своїм зовнішнім виглядом. **Серед них є і комсомольці.** Хіпі налагоджують нетворкінг. Уже в 1969 році київські, харківські, одеські та ворошиловградські представники працюють над організацією спершу республіканського, а потім загальносоюзного з'їзду. Спецслужби не дають реалізувати ідею. У квітні 1970 року радянські хіпі збираються на неофіційний «фестиваль натуральної музики». Наступні з'їзди та конференції планують провести в Таллінні та Ризі, але органи перешкодили цьому. Попри умовну лібералізацію життя, яка зробить можливим виникнення молодіжних маргінальних груп, репресії в СРСР триватимуть до 1991 року.

На початку 70-х забороняють КВК – Клуб веселих і кмітливих, що проіснував з 1961 року.

У 60-ті роки серед студенток набуває популярності міні-спідниця, штани-кльоші та сукня трапецієвидної форми. Багато дівчат носять відносно дешеві кримпленові сукні. Радянські жінки починають носити штани, з'являються джинси, джинсові й твідові спідниці в клітинку, туфлі на платформі та кольорові капронові панчохи.

1977–1987рр. Партія занепокоєна рівнем ідеологічного виховання молоді й тим, що популярність комсомолу знижується. У кінці 70-х стають популярні дискотеки. *«Дискотеки охоче відвідує молодь, а заходи, що проводяться, сприяють формуванню у молоді комуністичних переконань, істинно художніх смаків, високих моральних та духовних якостей»*, – пише в 1979 р. Щербицькому голова Комітету держбезпеки УРСР В. Федорчук. Але є і речі, про які, на думку Федорчука, слід непокоїтись: наприклад, іноді на дискотеках показують слайди з буржуазною політичною символікою, комсомольці погано виховують керівників дискотек – диск-жокеїв. Тому самі дискотеки часто зводяться до «прослуховування зарубіжних ансамблів» та пропагують «гірші зразки західного мистецтва» (як правило, на дискотеках грає «АВВА» («Money-Money»), «Boney-M»). Це проблеми, від яких страждають усі виші республіки.

Одним із тривожних симптомів морального стану молоді є заняття карате. Органи працюють над викриттям таких груп і намагаються запобігти розвитку «ідейно шкідливої та антигромадянської діяльності». Попри це станом на 1981 рік карате займається приблизно 14 тисяч осіб в УРСР.

1 вересня 1985 року в педінститутах Радянського Союзу запроваджують нові навчальні плани (переважно на 5 років) і

вводять нову спеціальність – «Педагогіка та методика виховної роботи». Після закінчення випускники отримують диплом зі спеціальністю «Вихователь-методист, учитель етики і психології сімейного життя» – такі фахівці можуть викладати предмет «Етика і психологія сімейного життя».

Студенти кінця 70-х пригадують, що дефіцит був у всьому: голову мили господарським милом, замість масок для волосся користалися соком цибулі.

1987–1997 рр. Студенти багато роблять для Перебудови та фактично за декілька років змінять порядок у державі. Хоча аполітичної молоді теж вистачає. У кінці 80-х років та на початку 90-х в Україні починають виникати студентські організації, які діють спочатку підпільно, а потім заявляють офіційно про своє існування.

2 жовтня 1990 року студентська молодь виходить на загальноукраїнську акцію під Верховну Раду, яка протриває 16 днів. **Студенти вимагають** провести перевибори до Верховної Ради на багатопартійній основі, націоналізувати майно Компартії України і Всесоюзного Ленінського комуністичного союзу молоді (ВЛКСМ), не підписувати Союзний договір (вимоги киян), повернути солдатів-українців на територію республіки і надалі служити лише в її межах; відправити у відставку голову Ради міністрів УРСР Віталія Масола (додаткові вимоги львів'ян). Формою протесту обрали голод, щоб показати свої ненасильницькі наміри.

У кінці 80-х стипендія була 40–50 рублів. Середня зарплатня тоді була 200–235 рублів. Символ ранніх 90-х – це джинси-варьонки, лосини кислотних кольорів, спортивні костюми з куртками-бомберами і паленими кросівками «абібас», а ще бейсболки USA California.

1997–2007рр. У грудні 2000 року учасники студентських протестів кінця 80-х – початку 90-х років та лідери молодіжних організацій засновують **рух «За правду»**. Основні учасники руху – молодь і студентство. Рух бере участь в опозиційній кампанії «Україна без Кучми». Акція виникла у відповідь на вбивство журналіста і засновника інтернет-видання «Українська правда» Георгія Гонгадзе. Основні вимоги руху: розслідування вбивства Гонгадзе, свобода слова, відсутність цензури.

22 листопада 2004 року розпочалися протести проти фальсифікації результатів президентських виборів. Протестувальники підтримують Віктора Ющенка, «помаранчевого» кандидата від опозиції, який за попередньо оголошеними результатами набрав

менше голосів, ніж Віктор Янукович – провладний кандидат. Верховний суд призначає другий тур президентських виборів, у якому перемагає Ющенко.

На початку нульових в Україні починають з'являтися перші мобільні телефони (хоча перший дзвінок по мобільному зв'язку здійснив президент Кравчук ще в 1993 році). Габаритні Nokia 3310, 1100, Siemens чи Motorola одягають у пластикові чохла і часто залишають удома, як домашній телефон. На початку нульових в Україні починають усюди відкриватись інтернет-клуби: люди сидять у чатах, листуються через e-mail та відкривають для себе простір «всесвітньої павутини». Восени 2006 року починає працювати відкритий доступ до соцмережі «ВКонтакте». Її запускає Павло Дуров, який того ж року закінчує філологічний факультет Санкт-Петербурзького державного університету.

Студенти кінця 90-х носять майки з відкритим животом, футболки з принтами. Особливий попит мають майки з принтами «Титаніка» – фільм виходить 1997 року. Нульові приносять гламур, джинси з низькою талією, бейсболки, болеро, штани-карго, джинсові бриджі, безліч стразів на одязі та аксесуарах, телефон-розкладушку, рожевий колір та особливий тренд – спідницю поверх джинсів або спортивних штанів.

2007–2017 рр. Над системою зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) починають працювати в Україні ще з початку нульових: як державні установи, так і громадські організації. У 2006-му виникає **Український центр оцінювання якості освіти** та його регіональні представництва. 4 липня 2005 року президент Ющенко підписує указ «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні», за яким усі виші мають підготуватись до **переходу на ЗНО** як до вступного випробування.

У 2008 році Іван Вакарчук, Міністр освіти і науки України, робить ЗНО обов'язковою умовою для вступу до вишів.

У березні 2010 – вересні 2012 років по всій Україні тривають мітинги проти Міністра освіти і науки, молоді та спорту України Дмитра Табачника. Його звинувачують у корупції, профнепридатності, непрозорому формуванні державного замовлення, провалі освітніх реформ та антиукраїнській позиції. 22 вересня 2011 року в Києві проходить Форум міністрів освіти європейських країн. Студентка 1 курсу Києво-Могилянської академії Дарина Степаненко підходить до українського міністра освіти Табачника після його виступу і б'є його квітами по обличчю.

Університетські «чани» – це окремі мережеві субкультури, які публікують інформацію про новини вишу у мемах. Адміністратор одного із студмедіа Лена Нікуліна коментує: *«Університетські чани – це спосіб розповісти історії в університеті через цікаву багатьом форму»*. Зараз, за її словами, після заборони соцмережі «ВК» вони втрачають значну частину аудиторії. Адміністратори спільнот перебрались до «Телеграму», «Інстаграму» та «Фейсбуку».

Зима 2013–2014 року стає переламним моментом в історії незалежної України. На Майдан серед інших виходять студенти. Наступні дні саме вони проводять масштабні мирні акції за підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Вони першими організовано заявляють свої вимоги, стають першими жертвами фізичного насильства на Євромайдані й першими починають інституційно організовуватись у структурі протесту.

30 листопада 2013 року вночі беркутівці роблять спробу розігнати майдан та застосовують кийки до людей будь-якої статі та віку, а також до представників преси. Перед цим «ліг» мобільний зв'язок і відновився лише вранці. Беркутівці прочісують двори в пошуках тих, хто втік. Частина людей встигає сховатись у стінах Михайлівського монастиря на однойменній площі.

За три місяці влада чинить останню спробу завершити протести – розстріл учасників, які ввійдуть в історію як Небесна Сотня. Загиблі студенти: **Олександр Плеханов** – студент архітектурного факультету КНУБіА, наступного дня мав отримати диплом бакалавра. **Назарій Войтович** – студент Тернопільського кооперативного коледжу, дизайнер. **Роман Гурик** – студент філософського факультету Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. **Устим Голоднюк** – студент Бережанського агро-технічного інституту. **Ігор Костенко** – студент географічного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка, спеціальність – менеджмент організацій.

Військова агресія на сході України змінює життя студентства. Президент Петро Порошенко протягом першої половини 2014 року публікує два укази «Про часткову мобілізацію». За цей період у зону АТО серед інших відправляються студенти, докторанти та викладачі. Військова агресія на сході України змінює життя студентства. Уже в кінці липня 2014 року президент підписує закон, який звільняє від мобілізації студентів, аспірантів, докторантів та педагогічних працівників денної форми навчання, однак по своїй волі вони можуть залишитись на фронті. Хтось залишається

воювати у складі Збройних сил, хтось вступає до добровольчих батальйонів, хтось повертається в тил, щоб організовувати допомогу для передової.

20 лютого 2014 року починається інтервенція російських військових до Автономної Республіки Крим. Україна забезпечує можливість переведення українського студентства на територію держави за спрощеною процедурою та зі збереженням умов оплати навчання. Тобто ті, хто навчався за бюджетні кошти, навчаються на цих умовах далі. Абітурієнти з кримських шкіл їздять складати ЗНО до Херсонської області.

У квітні 2014 року Росія розпочинає агресію на сході України. Щоб студенти могли безпечно продовжувати своє навчання в донбаських вишах, Україна евакуює їх з окупованих територій разом з викладацьким складом.

Стає модно бути інакшим. Хочеш – носи стрази, хочеш – фарбуйся в бірюзовий, хочеш – поєднуй непоєднуване. Модно вкладатись у саморозвиток, читати нон-фікшн, відвідувати лекції про тайм-менеджмент і писати про свої цілі й досягнення на «Фейсбуці». З'являються хіпстери, які позиціонують себе як нонконформісти та інтелектуали, які дивляться олдскульне кіно або сучасний артхаус, читають літературу, слухають непопсову музику («інді», наприклад). Хіпстери позиціонують себе як ті, що зневажають брендову культуру, але носять конверси і добре розуміються на сучасних модних тенденціях. Поряд із цим ходять шукати вінтажні речі на секунди, перебирають гардероби батьків, хизуються штанами за 19 гривень з Humana. Носять «скінні» або джинси-бойфренди, мінімалістичні футболки зі словами або геометрією, концептуальні світшоти, асиметричні фасони, мартенси, кросівки Nike Air, Adidas Stan Smith, New Balance та Saucony, шузи Timberland, сумки-бананки, шкіряні рюкзаки. А ще – окуляри у виразній оправі (часто без діоптріїв) та сонцезахисні Ray-Ban, чокери, бороди, татування з абстракціями та совами. Хіпстери намагаються завести собі яблучну техніку (Apple), вчать мови, фетишизують подорожі, відпочивають на фестивалях, дивляться багато серіалів, люблять «Твіттер», «Інстаграм» і «Телеграм». В «Інстаграмі» постять геометрію, архітектуру, загадкові селфі, фото з пробіжки, світлини на тлі кольорових стін та інстасторіз. Віддають перевагу кав'ярням у стилі лофт. Захоплюються смачною їжею та здоровим харчуванням, але п'ють багато кави із собою. Підтримують веганів, вегетаріанців та сиродідів, право-, еко- та зоозахисні рухи.

Останніми роками входять у моду «вейпери-парю-де-хочу» з електронними цигарками.

Студенти відкривають «вільні простори» в себе в гуртожитках та університетах, де проводять зустрічі, лекції, літературники. Або ж просто готуються до пар зі швидким вайфаєм та пухами. Зростає інтерес до свого міста, що виливається в різноманітні урбан-фестивалі та рухи. В останні роки під впливом епідемії Covid-19 додалися проблеми трудової зайнятості та організація дистанційного навчання.

4. Соціальна підтримка студентської молоді у ЗВО як технологія соціальної роботи

Отже, студентство як частина молоді є особливою категорією соціальної роботи і одночасно є її суб'єктом та об'єктом. Систематизувати підходи до особливостей студентства як суб'єкта та об'єкта технології соціальної роботи дозволять нам дихотомії:

- студентська молодь – це об'єкт соціальної роботи (у важких життєвих ситуаціях) і суб'єкт соціальної роботи (у соціальній активності);
- ця категорія проявляє прагнення до індивідуалізації, самореалізації (індивідуальна творчість) і бажання належати певній соціальній групі (студентська група, громадські організації);
- студентство характеризується інноваційністю та незахищеністю одночасно;
- студентам ВНЗ властиві як риси раціоналізму так і прояви альтруїзму.

Для розвитку сучасного українського суспільства характерний перехід від «державоцентричної» моделі до «людиноцентричної», що спонукає до переоцінки ролі особистості, еліт у розвитку суспільства, розширення особистісного простору свободи вибору себе та власного життя. Тому особливого значення набуває становлення та самореалізація саме молоді людини, сенситивний період якої для розвитку цього стану співпадає з студентськими роками.

Отже, необхідне чітке розуміння процесу соціальної підтримки студентства в умовах ВНЗ, розкриття механізмів, форм та методів даного процесу, виявлення рушійних сил, що визначають його спрямованість та якісний зміст.

Поняття «підтримка» отримало розвиток в працях О. Газмана, Н. Крилової, Н. Михайлової, С. Юсфіна, які розглядають її як

професійну діяльність педагогів в загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їхніх проблем. Майже одночасно з'явилися поняття «соціальна підтримка», «педагогічна підтримка», «психолого-педагогічна підтримка». В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери знаходимо, що соціальна підтримка – це система заходів, що здійснюється суб'єктами соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей. У сучасних дослідженнях останніх років розглядають різні види соціальної підтримки з врахуванням категорії населення для якої вона призначена.

Соціальна підтримка (пклування) – це система заходів з матеріального забезпечення за рахунок державного та місцевого бюджетів та інших джерел фінансування громадян, які не набули з різних причин юридичного права на пенсії та інші види допомог, але потребують соціальної допомоги і не можуть самостійно вийти із скрутного становища [13, с. 322].

Соціальна підтримка надається у вигляді матеріальної допомоги, соціального обслуговування та різноманітних пільг, та надається найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування.

Вид, форма і розмір соціальної підтримки залежать від особливостей кожного окремого випадку.

Мета державної політики у сфері соціальної підтримки населення на даний період:

- пом'якшення негативних наслідків бідності,
- зниження соціальної нерівності і запобігання соціального утриманства;
- підвищення ефективності соціальних допомог і надання інших форм допомоги малозабезпеченим сім'ям на основі принципу адресності;
- розширення ринку і підвищення якості соціальних послуг, що надаються, в цілях забезпечення свободи вибору громадян, що користуються безкоштовними або субсидійованими соціальними послугами;
- розширення свободи вибору громадян, що користуються безкоштовними або субсидійованими соціальними послугами [14, с. 31].

Для реалізації поставленої мети зміни в системі державної соціальної допомоги будуть спрямовані на реалізацію таких завдань:

1. Максимально ефективного соціального забезпечення соціально уразливих сімей, що неспроможні самостійно вирішити соціальні проблеми;

2. Підвищення ефективності соціального обслуговування населення, у тому числі за рахунок активного залучення недержавних організацій;

3. Чітке розмежування і, за необхідності, перерозподіл повноважень між різними рівнями влади у сфері соціальної підтримки населення;

4. Розвиток конкурсного фінансування в соціальній сфері із залученням альтернативних джерел фінансування різних видів соціальної допомоги.

Надання соціальної підтримки здійснюється на таких засадах:

- адресність надання;
- доступність отримання;
- гуманність при визначенні критеріїв допомоги;
- цільове використання коштів, передбачених для подання соціальної підтримки;
- надання соціальної допомоги на підставі встановлених законом соціальних стандартів;
- безповоротність соціальної підтримки [14, с. 30].

Принципом діяльності суб'єктів соціальної підтримки є, по-перше, адресність їх допомоги і можливість її надання незалежно від соціального статусу об'єкта, по-друге, публічність діяльності як метод створення громадської думки та виховання людини [12, с. 53].

Згідно закону **України «Про вищу освіту» (2014 р.)** одне з основних завдань вищого навчального закладу це забезпечення фізичного розвитку особистості шляхом фізичного виховання, фізичної реабілітації та рекреації, здійснення культурно-виховної діяльності, що безпосередньо пов'язано із вдосконаленням роботи Студентських соціальних служб для молоді або відділів соціальних служб вишів.

Оскільки слово підтримка частіше використовується у сполученні «допомога і підтримка». Треба уточнити співвідношення цих термінів. Підтримка означає «надання допомоги»; тому якщо допомога – певна система заходів, реалізація яких має принести кому-небудь полегшення від чого-небудь, то підтримка є власне реалізація цієї системи заходів, цієї допомоги, т.о. діяльність по

наданню допомоги. У випадку соціально-педагогічної підтримки, допомога, що надається дітям полягає у тому, що професійно-підготовлені люди виявляють, визначають та вирішують проблеми дітей, що опинилися в ситуації, коли порушуються його базові права.

У 50-х роках XX ст. з'явилися різноманітні течії у психологічній, психіатричній, психотерапевтичній, соціальній і релігійній практиках, які призвели до появи специфічної галузі людської діяльності – наставництва, консультування – і професій – соціального працівника і соціального педагога, практичного психолога. Діяльність спеціалістів такого профілю спрямована на вирішення соціально-психологічних і особистісних проблем громадян, превентивних заходів, спрямованих на попередження соціальних відхилень. Інституалізація психологічної допомоги викликала два принципово нових видів послуг і професій – соціальна допомога – сприяння вирішенню проблем людини, психологічна допомога – консультування по проблемам людини.

Соціальна підтримка спрямована на соціалізацію особистості, набуття особистою певних характеристики: ставлення до іншої людини як до самоцінності; здатність до самовіддачі як умова або спосіб реалізації такого ставлення до інших людей; творчий характер життєдіяльності; можливість самому проектувати майбутнє; внутрішня відповідальність перед собою, іншими людьми, минулим та майбутнім; прагнення до розуміння змісту життя.

Соціальна підтримка студентської молоді – діяльність соціального працівника/соціального педагога по наданню превентивної та оперативної допомоги індивіду (студенту, викладачу), колективу (академічній групі) у вирішенні їх соціально-педагогічних проблем у процесі життєдіяльності, спрямована на створення умов та забезпечення найбільш вдалої підтримки даних категорій клієнтів, стимулювання усвідомлення сутності проблеми, що виникає (виникла), засобів її подолання, а також підштовхування до самостійності і активності в цьому. На практиці існує певне протиріччя між бажання суспільства забезпечити достойну соціальну підтримку молоді і малоефективна організація даної підтримки на практиці. Проблема полягає в тому, що відсутня загальна система соціальної підтримки молоді, яка б відповідала сучасним вимогам. На сьогоднішній день соціальна підтримка молоді здійснюється органами соціальної роботи (ЦССДСМ), проте все більше в цьому процесі починають відігравати роль спеціалізовані служби у школах, коледжах та вишах.

Соціальна підтримка здійснюється за допомогою різних технологій. З позиції М.Ф Басова технологія соціальної роботи – це «вид соціальної технології орієнтований на професійну і непрофесійну соціальну роботу на різних рівнях» [2, с. 48]. На думку І.Г. Зайнишева технологія соціальної роботи являє собою одну з галузей «соціальних технологій орієнтованих на соціальне обслуговування, соціальну допомогу та підтримку громадян, що знаходяться у важких життєвих обставинах» [6, с. 6–7]. На нашу думку, більш зрозумілою є визначення Н.В. Гарашкіної, яка розглядає технологію соціальної роботи як сукупність методів соціальної роботи спрямованих на вирішення різноманітних соціальних проблем населення [3].

На сьогоднішній день типовою класифікацією технологій соціальної роботи є поділ технологій на загальні і часткові. Часткові технології – це технології, що розроблені і використовуються конкретним закладом для певної категорії населення. Їх застосовують як для індивідуальної так і для групової форми роботи.

Загальними називаються такі технології, що використовуються в різних галузях соціальної роботи, в різноманітних організаціях і закладах і підходять для всіх категорій населення.

Одним із важливіших видів загальних технологій соціальної роботи є соціальна підтримка, тому що вона орієнтована на цілісний підхід до людини, врахування його інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, на створення суспільних умов, що мають сприяти мобілізації потенціалу внутрішніх сил особистості для вирішення проблем, що виникли. Соціальні підтримці як науковій категорії на сьогоднішній день присвячено безліч досліджень, серед них Н.В. Гарашкіна визначає соціальну підтримку, як: створення оптимальних умов для вирішення соціальних проблем населення; підтримка індивіда у конкретній життєвій ситуації [3, с. 10].

М.В. Фірсов характеризує соціальну підтримку як один з напрямків соціальної роботи і організаційну форму цього виду соціальної діяльності, яка розглядається у якості системи певних засобів соціально-гуманістичної діяльності, що спрямована на адаптацію, соціальну реабілітацію окремої особистості, сім'ї або суспільства [17, с. 39]. А під соціальною підтримкою молоді вчений розуміє сукупність позитивних соціальних впливів на молоду людину і на його інтеграцію у систему соціальних відносин. Технологію соціальної підтримки молоді М.Г. Солнишкіна визначає як сукупність різних методів професійної і непрофесійної діяльності,

спрямованих на задоволення потреб молодих людей у захищеності, якісному соціальному функціонуванні, у реалізації творчого потенціалу [15, с. 30–34].

Ми дотримуємося наступного визначення технології соціальної підтримки молоді – це сукупність методів впливу і роботи з молодими людьми, які спрямовані на допомогу їм у повноцінному функціонуванні у суспільстві, а також на задоволення їх потреб в оптимальних умовах для рішення власних соціальних проблем і розкриття потенціалу.

В залежності від об'єкта виділяють наступні види підтримки:

- По відношенню до індивіда (студента) – означає стати опорою для особистості в ситуації розвитку та самовизначення; надати допомогу у чому-небудь; приєднатися до його думки, дій, вчинків у певних ситуаціях.

- По відношенню до викладача (куратора) – виявляється в участі в його виховних проявах у конкретній ситуації; допомога та підтримка його ініціатив, творчості у соціально-педагогічній діяльності по відношенню до конкретної особистості, академічної групи.

- По відношенню до колективу (академічної групи) – проявляється в участі у соціально-педагогічній діяльності активу, організаторській та практичній діяльності, різних цілеспрямованих починань та активних дій з метою накопичення досвіду продуктивної діяльності; допомога активу та окремим членам колективу у прояві ініціативи, творчості для досягнення особистої та колективної успішності; схвалення та приєднання до думки та дій окремих членів колективу, мікро- груп колективу з метою підвищення виховного впливу.

Соціальна підтримка існує у всіх сферах суспільного життя, в тому числі і в освіті. Однак, специфіка соціальної підтримки полягає в тому, що вона виникає там і тоді, коли людина взаємодія з соціумом і стикається під час цієї взаємодії з проблемами. Процес соціальної підтримки інституалізований і здійснюється спеціально підготовленими кадрами. Соціальна підтримка сприяє:

- оволодінню людиною досвідом поведінки, виконання певних функцій, необхідних для реалізації соціально-педагогічної ролі в соціумі;

- засвоєнню певних норм та правил;

- формування відповідних соціальних якостей особистості (соціальне виховання), готовності бути членом різних соціальних груп (соціальне формування).

Соціальна підтримка – це певний процес, що має власну технологію реалізації. Відповідно критеріям оцінки інфраструктури соціальної підтримки можна виділити різні сфери її прояву.

1. По інституційному критерію – відомчі заклади освіти (вищій навчальний заклад) та внутрішньовідомчі (соціальна служба для молоді, комплексні та науково-дослідні центри)

2. За віковим критерієм – студентська молодь, викладачі та співробітники ВНЗ.

Соціальна технологія підтримки – це найбільш оптимальна послідовність спільної взаємодії соціального педагога (підтримуючого, суб'єкта підтримки) і об'єкта підтримки (студента, викладачів, академічних груп), що дозволяє забезпечувати раціональний самопрояв об'єкта в конкретній ситуації, необхідної для успішної реалізації процесу навчання, життєвого та професійного самовизначенні. Соціальні технології підтримки можуть бути об'єднанні у групи:

I група –технології, що пов'язанні з реалізацією загальних процесів, і відповідають меті і завданням соціальної підтримки. Це технології соціальної освіти, соціального виховання, соціального формування, соціального загартування, соціального становлення, що у сукупності забезпечують соціалізації та соціальний розвиток особистості.

II група – специфічні технології соціальної підтримки за функціональною ознакою: діагностування, оцінювання, прогнозування, моделювання, проектування, програмування. Крім того, сюди відносяться технології планування, реалізації мети і завдання соціально-педагогічної підтримки, здійснення зворотного зв'язку і інформаційне забезпечення життєдіяльності людини в залежності від соціально-педагогічної ситуації, що склалася.

III група – ситуаційні соціальні технології: адаптації, анімації, компенсації, консультування, контролю, корекції, мобілізації, забезпечення, патрунування, посередництва, просвіти, профілактики, реабілітації, стабілізації, терапії, експертизи.

Для отримання у майбутньому соціально і професійно компетентної особистості, – відповідальної, соціально активної, компетентної, чесною, такою, яка поважає інших, – необхідно надати можливість молодій людині набутися цих рис у процесі суспільно-корисної діяльності рівного серед рівних. Інститутом та засобом творення такої людини може виступати Студентська соціальна служба для молоді ЗВО

Студентська соціальна служба для молоді (далі – СССМ – К.С.) Житомирського державного університету імені Івана Франка – унікальна організація. Ця унікальність полягає в поєднанні декількох факторів: участь у її роботі беруть тільки студенти, і вся діяльність (навіть робота керівництва) здійснюється як волонтерська робота, тобто добровільна і неоплачувана. Робота волонтерів СССМ регулюється Положенням.

Емблема волонтерського руху ЖДУ

Наказ про створення соціальної служби в Житомирському державному університеті та Положення про СССМ було підписано ректором університету у червні 2003 року, а з жовтня 2003 розпочався набір до волонтерського загону СССМ.

При включенні до волонтерського загону кожен студент зазвичай має власну мотивацію, суть якої зводиться до реалізації п'яти основних потреб: мати, бути, робити, любити, рости. Тому при проведенні загальних зборів студентів завданням керівництва СССМ було зацікавити їх до участі у волонтерському русі.

Другий основний етап роботи СССМ – навчання волонтерів, найчастіше воно залежить від виду діяльності, який студенти обрали і проходить в декількох напрямках: для консультантів Телефону Довіри працює Школа соціальної підтримки; на соціально-психологічному факультеті читаються спецкурси «Вулична соціально-дозвілєва діяльність» та «Підготовка волонтерів».

Весь волонтерський загін (близько 200 чоловік) поділено на структурні підрозділи у відповідності з напрямками роботи. Керують підрозділами студенти з числа найактивніших.

Основні напрямки роботи СССМ ЖДУ ім. І. Франка

– Телефон Довіри

Індивідуальне анонімне консультування молоді з різноманітних питань (конфлікти з батьками, викладачами, міжособистісні конфлікти, страхи, депресії тощо). Консультації та психокорекція у важких стресових ситуаціях. Інформаційна підтримка різноманітних починань молоді. Правовий захист студентів, консультації спеціалістів різних напрямків, гарячі лінії з адміністрацією, провідними співробітниками університету, спеціалістами соціальних служб, громадських організацій. Соціально-педагогічний патронаж постійних абонентів. Соціально-педагогічна підготовка консультантів до

роботи досвідченими науковцями (лекції) та практиками (практичні та лабораторні заняття). Створення методичного забезпечення роботи волонтерів на Телефоні довіри. Психопрофілактика та психогігієна консультантів Телефону Довіри.

– Молодіжний центр праці.

Тимчасове або вторинне працевлаштування студентської молоді. Першочергова допомога у працевлаштуванні соціально-незахищеної молоді і волонтерів.

Співпраця з міською службою зайнятості. Працевлаштування молоді на постійну роботу, формування банку вакансій. Контроль за розподілом випускників університету. Робота з профілактики торгівлі людьми. Сприяння впровадженню молодіжних підприємницьких ініціатив.

Економічне виховання молоді. Професійна орієнтація молоді, допомога у виборі професії та шляхів її набуття. Проведення психологічної діагностики професійного самовизначення молоді.

Перелік послуг Молодіжного центру праці підприємства міста: проведення масових заходів для молоді; організація діяльності консультативних соціальних пунктів та Телефону Довіри; проведення тренінгів, семінарів, конференцій з актуальних питань соціально-педагогічної науки; організація дозвілля дітей працівників організацій та установ; гувернерські та репетиторські послуги; допомога у виготовленні та розповсюдженні рекламної та поліграфічної продукції; надання усіх видів соціальної допомоги співробітникам організації чи установи.

– Вулична соціальна робота.

Підготовка вуличних соціально-педагогічних заходів для бездоглядних та безпритульних дітей.

Практична (мобільні консультативні пункти, тренінги, рольові ігри) допомога шкільним психологам та соціальним педагогам міста у превентивізації дитячих правопорушень та бездоглядності. Профілактика насильства в родинах, робота з розповсюдження знань про права дитини.

Робота з «важкими» підлітками, взаємодія з реабілітаційними центрами. Збір речей, літератури та канцелярських товарів для матеріальної допомоги безпритульним, дітям-сиротам, дітям з малозабезпечених сімей, дітям вимушених переселенців. Організація культурно-масових заходів у дитячому будинку та притулку для неповнолітніх. Індивідуальна виховна і психодіагностична робота з дітьми «груп ризику».

- Робота з ветеранами університету.

Соціальний патронаж викладачів, які пропрацювали в університеті більше 25 років. Психологічна підтримка людей похилого віку. Збір спогадів про університет для створення книги спогадів.

- Сектор «Дозвілля»

Організація вільного часу молоді. Пропаганда культурного дозвілля та здорового способу життя. Інноваційний центр, формування банку ідей. Організація та проведення відвідування кінотеатрів, музеїв, виставок, закладів соціального захисту населення м. Житомира; екскурсій по містах України, туристичних походів.

- Інформаційна служба

Підготовка, випуск та розповсюдження інформаційного бюлетня «Перехрестя». Інформаційна та рекламна підтримка підрозділів СССМ. Розробка соціальної реклами.

- Пропаганда серед студентства соціально активного способу життя.

Поширення інформації про роботу молодіжних організацій, клубів, спортивних секцій тощо. Поширення інформації про культурно-дозвіллеві та організаційні заходи СССМ та міста.

Однією з авторських інноваційних програм СССМ є проведення щорічних Благодійних Ярмарків на користь дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та Благодійної акції «Подаруй дитині книгу».

На особливу увагу заслуговує власне педагогічна діяльність волонтерів. У грудні 2003 року було проведено першу акцію для дітей вулиць «Діди Морози – волонтери». Кошти на доброчинність були зібрані в межах загальноуніверситетських акцій «Благодійний Ярмарок», «Доброчинний марафон «Подаруй дитині радість». Участь у них із задоволенням узяли не лише студенти, а й викладачі. З того часу змінився формат акції – тепер це «Святий Миколай – дітям».

Таким чином студенти набувають досвіду роботи із різними категоріями дітей, переймаються сучасними актуальними проблемами освіти та виховання, в них формується активна життєва позиція, щирість та співчуття. Участь молоді у волонтерському русі сприяє її професійному становленню, формує усвідомлений життєвий вибір, толерантну свідомість і поведінку, демократичні цінності, особисту відповідальність, готовність підключитися до вирішення соціальних проблем перетворення суспільства. Важливим є усвідомлення самостійності, можливості висувати будь-

які ідеї і втілювати їх в життя. Саме це робить навчання у ЗВО цікавим, насиченим та по-справжньому студентським.

Звичайно, соціальні служби не є панацеєю від усіх хвороб суспільства. Волонтери-непрофесіонали неспроможні вирішити часто надважкі психологічні та соціальні проблеми студентства і учнівської молоді. Тому серед напрямків вдосконалення роботи варто назвати залучення до волонтерської роботи в CCCM професіоналів: юристів, менеджерів із кадрів, медиків, психотерапевтів тощо.

Однак роль CCCM зростає при розумінні її виховного потенціалу. Волонтерський рух для молодих людей є невичерпним джерелом громадянської освіти, можливості вчитися та сприяти розвитку солідарності у країні, можливості реалізувати себе у служінні суспільству.

Необхідність та вагомість створення у вищих навчальних закладах самокерованих студентських служб, завданням яких буде соціальний захист та підтримка студентства, підкреслюють наступні тези:

- активна участь студентства в проектах CCCM сприяє формуванню й розвитку таких рис як благодійність, альтруїзм, демократичність, відповідальність, повага до інших. Одночасно студенти оволодівають знаннями про соціальні проблеми суспільства, розуміння принципів, сфер та шляхів допомоги людям і собі. Тобто формується компетентний, свідомий, активний громадянин, здатний узяти на себе відповідальність за процеси, які відбуваються в суспільстві;
- участь волонтерів позитивно впливає на розвиток професійних якостей майбутніх фахівців – фахівців соціальної сфери, психологів, вчителів предметників;
- CCCM дозволяють здійснювати соціальну підтримку студенської молоді у повному обсязі.

Висновки

Сьогодні актуалізується зростання значущості соціальних технологій, їх розробка та обґрунтування у теорії і практиці соціальної роботи, зокрема щодо соціальної підтримки студенської молоді, які становлять групи соціального ризику, стали жертвами насилля, перебувають у ситуаціях, що потребують кризового втручання тощо. Така підтримка може здійснюватися у формі соціального захисту, соціального супроводу, консультування, різних

інших видів допомоги і спрямовуватись на створення сприятливого для навчання, розвитку, становлення особистості соціального середовища, підвищення його соціалізуючого потенціалу, гармонізацію міжособистісних відносин, профілактику загроз сімейному і студенському благополуччю та маргіналізації молоді, соціальну реабілітацію жертв соціалізації тощо.

Матеріали розділу визначаються потребами розуміння, розробки, впровадження та опису соціальної підтримки студенської молоді в умовах ЗВО як комплексу технологій і методик соціальної роботи в умовах університетів та щодо різних цільових груп молоді; завданнями збагачення змісту підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери шляхом відповідного впровадження в освітній компонент. Зміст розділу спрямований на осмислення сутності і змісту соціальної підтримки молоді, зокрема, та студенської молоді, зокрема, як наукової категорії та виду соціальної діяльності в університеті через організацію Студентської соціальної служби для молоді. Крім того, запропоновано визначення основного поняття та його дефініції відносно різних аспектів підтримки. Етичний зміст соціальної підтримки студенської молоді в умовах ЗВО розкрито на принципах та моральних імперативах професійної етики працівників соціальної сфери та освітян.

Література

1. Закон України «Про основні засади молодіжної політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>.
2. Басов Н.Ф. Основы социальной работы : Учеб. пособие для вузов М.: Академия, 2004. 282 с.
3. Гарашкина Н. В. Технологии подготовки специалистов социальной работы в вузе: компетентностный подход : монография / М-во образования и науки Рос. Федерации, Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов: Издательство ТГУ, 2004. 186 с.
4. Грузин В. Діалог із студентством. *Сільські вісті*. 2007. №101. С. 2.
5. Дроздова М. Динаміка політичної свідомості студентів у процесі виборчої кампанії 2004 р. *Соціальна психологія*. 2005. № 4 (12). С. 32-43.
6. Зайнышев И. Г. Типология социальных технологий. *Технология социальной работы* : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. И. Г. Зайнышева. Москва : ВЛАДОС, 2002. 240 с.

7. Законодавство України про соціальний захист населення: Збірник законів. Київ : Парламентське вид-во, 2003. 380 с.
8. Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні. Київ : 2007. 96 с.
9. Збірник нормативно-правових актів з питань діяльності спеціалізованих закладів і формувань у сфері соціальної підтримки сім'ї, дітей та молоді / Леонтєва Л. Є., Вакуленко О. В. Київ, 2007. 280 с.
10. Кравченко А. И. Социология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : ПЕРСЭ, Логос, 2002. 640 с.
11. Нечипоренко Є. М. Молодіжна політика в Україні. Київ : ТОВ Імідж Принт, 2007. С. 14–15.
12. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник /за заг. ред. С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. Харків : Вид-во «ФІНН», 2009. 434 с.
13. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05 / Національна академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 382 с.
14. Сень Г. П. Теоретичні аспекти соціальної підтримки як фактора подолання стресу. *Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2007. № 2(39). С. 30–34.
15. Солнышкина М. Г. Технологии социально-педагогической поддержки и реабилитации детей и молодежи. Технологии социальной работы с молодежью: материалы II межрегиональной научно-практической интернет-конференции с международным участием, Кострома, 20–25 октября 2014 года / сост. О. Н. Веричева; науч. ред. Н. Ф. Басов ; Костромской государственный университет им. Н. А. Некрасова. Кострома : Костромской государственный университет (КГУ), 2014. 326 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=437539>, С. 30–34.
16. «Студвею» – «Сто років». URL: <https://100.studway.com.ua/1917>
17. Фирсов М.В., Студёнова Е. Г. Технология социальной работы : учебник / Москва : КНОРУС, 2016. 344 с.